

Maria Marczevska–Rytko

Inicjatywa ludowa i referendum w Szwajcarii w latach 2000–2010

Polityka i Społeczeństwo nr 9, 272-283

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Marczevska-Rytko

INICJATYWA LUDOWA I REFERENDUM W SZWAJCARII W LATACH 2000–2010

Wstęp

Idea udziału obywateli w formie demokracji bezpośredniej w procesie podejmowania decyzji politycznych stanowi istotną część historii Szwajcarii (Kölz 1992: 615–620; Marczevska-Rytko 2001). Wśród instytucji demokracji bezpośredniej w tym państwie wyróżniamy: zgromadzenie ludowe, inicjatywę ludową, referendum oraz weto ludowe (Grabowska 2009: 108–117, 152–168, 219–229). W tabeli 1 wskazano na cztery rodzaje instytucji demokracji bezpośredniej na poziomie federalnym (inicjatywa ludowa, kontrpropozycja, referendum obligatoryjne i referendum fakultatywne – określane mianem weta ludowego) oraz częstotliwość ich stosowania, poczynając od 1848 r. Odwołanie się do poszczególnych instytucji podzielono na cztery okresy obejmujące lata: 1848–1899, 1900–1949, 1950–1999, 2000–2010.

Tabela 1. Wykorzystanie instytucji demokracji bezpośredniej na szczeblu federalnym w latach 1848–2010

Lata	Inicjatywa ludowa	Kontrpropozycja	Referendum obligatoryjne	Referendum fakultatywne (weto ludowe)	Razem
1848–1899	4	–	26	25	55
1900–1949	33	8	28	28	97
1950–1999	91	21	123	84	319
2000–2010	48	6	15	30	99

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Use of DD in Switzerland*, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information

Na podstawie danych zawartych w tabeli 1 należy stwierdzić, że instytucje charakterystyczne dla demokracji bezpośredniej były wyko-

rzystywane w Szwajcarii w latach 1848–2010 570 razy. Analiza danych z tabeli 1 pozwala na wniosek o rosnącym znaczeniu instytucji demokracji bezpośredniej w Szwajcarii oraz o tendencji rosnącej w odniesieniu do stosowania instytucji demokracji bezpośredniej (Kauffman, Büchi, Braun 2007).

Celem artykułu jest analiza instytucji inicjatywy ludowej oraz referendum w Szwajcarii w latach 2000–2010. Artykuł podzielony jest na dwie części. W pierwszej analizie objęto instytucję inicjatywy ludowej, zaś w części drugiej odniesiono się do instytucji referendum.

Inicjatywa ludowa

W modelu szwajcarskim istotną rolę odgrywa instytucja inicjatywy ludowej. Najogólniej polega ona na tym, iż grupa stu tysięcy obywateli uprawnionych do głosowania może wystąpić z żądaniem wprowadzenia poprawek konstytucyjnych czy też zaproponować nowe rozwiązania prawne oraz uchylić funkcjonujące. Inicjatywa może dotyczyć zarówno rozwiązań szczegółowych, jak i problemów natury ogólnej. W sytuacji gdy taka inicjatywa się pojawi, jest ona poddawana pod dyskusję na forum Rady Federalnej oraz Zgromadzenia Federalnego, które ustosunkowuje się formalnie odnośnie do proponowanych rozwiązań. Mogą zostać wówczas zgłoszone inne propozycje, może nastąpić ich uszczegółowienie. Następnie wszystkie inicjatywy (łącznie z kontrpropozycjami) są poddawane pod osąd społeczeństwa i poszczególnych kantonów. Inicjatywa zyskuje akceptację wtedy, gdy opowie się za nią większość społeczeństwa i większość kantonów.

Wyróżniamy inicjatywę mającą na celu przyjęcie nowej konstytucji oraz inicjatywę mającą na celu wniesienie poprawek konstytucyjnych. Pierwszy rodzaj inicjatywy datuje się od roku 1848, drugi zaś od 1891. Na mocy artykułu 138 Konstytucji Szwajcarii z 18 kwietnia 1999 r. dotyczącego inicjatywy ludowej w sprawie całkowitej zmiany Konstytucji Federalnej przyjęto, że z taką inicjatywą może wystąpić sto tysięcy obywateli. Żądanie to jest następnie przedstawiane narodowi pod głosowanie (*Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej* 2000, rozdz. 2, art. 138).

Na mocy artykułu 139 Konstytucji Szwajcarii dotyczącego częściowej zmiany Konstytucji Federalnej postanowiono, że z takim żądaniem może wystąpić sto tysięcy obywateli uprawnionych do głosowania (*Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej* 2000, rozdz. 2, art. 139). Inicjatywa ludowa w sprawie częściowej zmiany konstytucji

może przybrać formę propozycji o charakterze ogólnym lub formę zredagowanego projektu. W sytuacji gdy inicjatywa narusza jedność formy, jedność materii lub bezwzględnie obowiązujące postanowienia prawa międzynarodowego, Zgromadzenie Federalne uznaje ją za całkowicie lub częściowo nieważną. Jeśli Zgromadzenie Federalne zgadza się z inicjatywą o ogólnym charakterze, wówczas opracowuje częściową zmianę konstytucji w duchu inicjatywy i przedstawia pod głosowanie narodowi i kantonom. Natomiast wtedy, gdy nie zgadza się z inicjatywą, przedstawia ją narodowi pod głosowanie. To naród wówczas rozstrzyga, czy inicjatywie należy nadać dalszy bieg. Jeśli rozstrzygnięcie jest pozytywne, wtedy Zgromadzenie Federalne przygotowuje odpowiedni projekt. Inicjatywa w formie opracowanego projektu jest przedstawiana pod głosowanie narodowi i kantonom. Zgromadzenie Federalne zaleca bądź przyjęcie inicjatywy, bądź odrzucenie. Jeśli zaleca odrzucenie, może przedstawić projekt przeciwny (kontrpropozycję). Naród i kantony w tym samym czasie głosują nad inicjatywą i projektem przeciwnym. Mogą udzielić poparcia obu propozycjom. Mogą także wskazać tę propozycję, którą chciałyby poprzeć w sytuacji, gdy obie uzyskają poparcie. Jeśli jedna propozycja uzyskuje większość w głosowaniu ludowym, zaś druga więcej głosów kantonów, żadna z nich nie wchodzi w życie. W tabeli 2 przedstawiono odwołanie się do inicjatywy ludowej i kontrpropozycji w latach 2000–2010.

Tabela 2. Inicjatywa ludowa i kontrpropozycje na szczeblu federalnym w latach 2000–2010

Lata	Inicjatywa ludowa		Kontrpropozycja		Razem
	tak	nie	tak	nie	
2000–2010	6	42	1	5	54

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Use of DD in Switzerland*, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information

Na podstawie analizy danych z tabeli 2 należy stwierdzić, że w sumie w latach 2000–2010 odwołano się do instytucji inicjatywy ludowej i kontrpropozycji 54 razy. Doprowadzono do głosowania nad 48 inicjatywami ludowymi. W sumie w głosowaniach zaakceptowano 6 inicjatyw, natomiast odrzucono 42 inicjatywy. Odnośnie do kontrpropozycji 6 razy doprowadzono do głosowania. W wyniku głosowań jedna kontrpropozycja została zaakceptowana, 5 zaś odrzucono.

W tabeli 3 podano szczegóły głosowań odnośnie do zaakceptowanych inicjatyw ludowych w latach 2000–2010.

Tabela 3. Przyjęte inicjatywy ludowe w latach 2000–2010

Data głosowania	Problem	Frekwencja w %	Głosy na tak	Głosy na tak w %	Głosy na nie	Głosy na nie w %
3.03.2002	Członkostwo Szwajcarii w ONZ	58,44	1 489 110	54,61	1 237 629	45,39
8.02.2004	Dożywotnie wyroki dla przestępców seksualnych oraz szczególnie niebezpiecznych	45,53	1 198 867	56,19	934 569	43,81
27.11.2005	Wzrost upraw niemodyfikowanych genetycznie	42,24	1 125 835	55,67	896 482	44,33
30.11.2008	Nieprzedawianie przestępstw pedofilii i pornografii dziecięcej	47,52	1 206 323	51,87	1 119 119	48,13
29.11.2009	Sprzeciw wobec budowy minaretów przy meczetach	53,76	1 535 010	57,50	1 134 440	42,50
28.11.2010	Deportacja cudzoziemców, którzy dopuścili się ciężkich przestępstw	–	1 398 360	52,93	1 243 325	47,07

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Citizen's Initiative*, http://www.c2d.ch/synopticresult.php?insti=26&year=2000-2009&country=1&canton=0&city=0&level=1&res=1&continent=Europe&table=country_information&sublinkname=country_information

W tabeli 4 podano szczegóły głosowania odnośnie do zaakceptowanej kontrpropozycji w latach 2000–2010.

Tabela 4. Przyjęte kontrpropozycje w latach 2000–2010

Data głosowania	Problem	Frekwencja w %	Głosy na tak	Głosy na tak w %	Głosy na nie	Głosy na nie w %
17.05.2009	Leczenie za pomocą medycyny niekonwencjonalnej jako prawo konstytucyjne obywateli Szwajcarii	38,80	1 283 894	67,03	631 560	32,97

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Counter-draft*, http://www.c2d.ch/synopticresult.php?insti=27&year=2000-2009&country=1&canton=0&city=0&level=1&res=1&continent=Europe&table=country_information&sublinkname=country_information

Referendum

Ważną instytucją demokracji szwajcarskiej jest referendum. W Szwajcarii wyróżniamy referenda obligatoryjne, zwane inaczej konstytucyjnymi, i fakultatywne (opcjonalne), określane także jako ustawodawcze (Sarnecki 1989: 289–293). Referendum obligatoryjne zostało wprowadzone w życie w roku 1848 i znalazło zastosowanie w sytuacji zmian wprowadzanych w konstytucji. Natomiast od roku 1977 odnosi się także do decyzji o przystąpieniu do organizacji ponadnarodowych. W artykule 140 Konstytucji Szwajcarii zawarto postanowienia dotyczące zastosowania referendum obligatoryjnego (*Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej* 2000, rozdz. 2, art. 140). Naród i kantony wyrażają wolę w sprawach: zmiany Konstytucji Federalnej; przystąpienia do organizacji zbiorowego bezpieczeństwa lub do wspólnot ponadnarodowych; ustaw federalnych uznanych za pilne, które nie mają podstaw konstytucyjnych i ich czas obowiązywania przekracza jeden rok (ustawy te w ciągu roku od przyjęcia przez Zgromadzenie Federalne muszą być poddane pod głosowanie). Natomiast naród wyraża swoją wolę odnośnie do: inicjatyw ludowych w sprawie całkowitej zmiany Konstytucji Federalnej; inicjatyw ludowych w sprawie częściowej zmiany Konstytucji Federalnej w formie propozycji o ogólnym charakterze, która została odrzucona przez Zgromadzenie Federalne; pytania, czy należy przeprowadzić całkowitą zmianę Konstytucji Federalnej w razie niejednoznaczności obu izb. W przypadku referendum obligatoryjnego nie są wymagane podpisy obywateli, by można je było przeprowadzić. Jest ono przeprowadzane niejako automatycznie.

Referendum fakultatywne (zwane wetem ludowym) wprowadzono w 1874 r. Oznacza ono wyrażenie sprzeciwu wobec rozwiązań przyjętych w obowiązującym systemie prawa. Instytucja ta jest stosowana przeciwko uchwalonemu aktowi prawnemu. Zgodnie z artykułem 141 Konstytucji Szwajcarii za jego przeprowadzeniem musi opowiedzieć się grupa pięćdziesięciu tysięcy osób lub co najmniej osiem kantonów (*Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej* 2000, rozdz. 2, art. 141). Pod głosowanie narodu przedstawia się: ustawy federalne; ustawy federalne uznane za pilne, których czas obowiązywania przekracza rok; uchwały federalne, których czas obowiązywania przekracza rok; umowy międzynarodowe. Wskazane umowy międzynarodowe są bezterminowe i nie przewidują wypowiedzenia;

przewidują przystąpienie do organizacji międzynarodowych; wprowadzają wielostronne ujednoczenie prawa. Zgodnie z Konstytucją Zgromadzenie Federalne może poddać pod głosowanie w referendum fakultatywnym także inne umowy międzynarodowe. Projekty przedstawione pod głosowanie narodowi stają się obowiązujące, jeśli opowie się za nimi większość głosujących (artykuł 142 Konstytucji Szwajcarii).

Tabela 5. Referenda obligatoryjne i fakultatywne (weto ludowe) na szczeblu federalnym w latach 2000–2010

Lata	Referendum obligatoryjne		Referendum fakultatywne (weto ludowe)		Razem
	tak	nie	tak	nie	
2000–2010	11	4	25	5	45

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Use of DD in Switzerland*, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information

Na podstawie analizy danych z tabeli 5 należy stwierdzić, że w sumie w latach 2000–2010 odwołano się do instytucji referendum obligatoryjnego i referendum fakultatywnego (weto ludowe) 45 razy. W referendum obligatoryjnym poddano pod głosowanie 15 projektów. Z tej sumy 11 projektów zyskało akceptację kantonów i społeczeństwa, zaś 4 projekty zostały odrzucone. W analogicznym okresie w referendum fakultatywnym (weto ludowe) poddano pod głosowanie 30 projektów. Z tej sumy 25 projektów zostało zaakceptowanych w referendum, natomiast 5 projektów zostało zakwestionowanych.

W tabeli 6 przedstawiono przykłady problemów poddanych pod głosowanie w referendum obligatoryjnym w ostatnim dziesięcioleciu.

Tabela 6. Referenda obligatoryjne w latach 2000–2010

Data głosowania	Problem	Frekwencja w %	Głosy na tak	Głosy na tak w %	Głosy na nie	Głosy na nie w %
1	2	3	4	5	6	7
12.03.2000	Reforma szwajcarskiego systemu sprawiedliwości	41,92	1 610 107	86,36	254 355	13,64
10.06.2001	Zniesienie obowiązku posiadania zgody na tworzenie nowych biskupstw	42,05	1 194 556	64,20	666 108	35,80

1	2	3	4	5	6	7
2.12.2001	Redukcja długu (tzw. hamulec budżetowy)	37,82	1 472 259	84,74	265 090	15,26
9.02.2003	Poprawka dotycząca praw obywatelskich	28,69	934 005	70,35	393 638	29,65
16.05.2004	Wprowadzenie ubezpieczenia dla określonych grup społecznych, m.in. niepełnosprawnych, przez podniesienie podatku VAT	50,83	756 550	31,42	1 651 347	68,58
26.09.2004	Nabycie praw obywatelskich przez trzecie pokolenie obcokrajowców	53,83	1 238 912	48,37	1 322 587	51,63
26.09.2004	Łatwiejsza naturalizacja dla młodych obcokrajowców w drugim pokoleniu	53,82	1 106 529	43,24	1 452 453	56,76
28.11.2004	Nowa organizacja finansów na poziomie federalnym	36,83	1 258 895	73,81	446 662	26,19
28.11.2004	Zmiany w zasadach finansowych między Konfederacją i kantonami	36,85	1 104 565	64,37	611 331	35,63
21.05.2006	Zmiana w Konstytucji w artykule dotyczącym edukacji	27,80	1 137 450	85,58	191 666	14,42
27.09.2009	Wzrost podatku VAT w celu sfinansowania ubezpieczeń dla niepełnosprawnych	41,01	1 112 818	54,56	926 730	45,44
27.09.2009	Zniesienie instytucji inicjatyw ludowych uznanych za niemożliwe z powodów proceduralnych	40,43	13 007 237	67,88	618 664	32,12
29.11.2009	Przeznaczenie wpływów z podatków od paliw lotniczych wyłącznie na potrzeby przemysłu lotniczego	52,63	1 609 682	64,99	867 113	35,01
7.03.2010	Wprowadzenie pełnomocników prawnych dla zwierząt	45,82	671 731	29,50	1 605 141	70,50

1	2	3	4	5	6	7
7.03.2010	Wprowadzenie poprawki do konstytucji w zakresie badań i eksperymentów na ludziach	45,49	17 008 488	77,21	504 167	22,79

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Mandatory Referendum*, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information&tabname=results&menuname=menu&continent=Europe&countrygeo=1&stategeo=0&citygeo=0&level=1

Na podstawie danych zawartych w tabeli 6 należy stwierdzić, iż w latach 2000–2010 do referendum obligatoryjnego odwoływano się piętnaście razy. W jedenastu przypadkach społeczeństwo i kantony wyraziły zgodę na proponowane zmiany, w czterech przypadkach odmówiły poparcia zmian. Frekwencja wahała się w przedziale 27,8–53,83% ogółu uprawnionych do głosowania.

W tabeli 7 przedstawiono przykłady problemów poddanych pod głosowanie w referendum fakultatywnym w ostatnim dziesięcioleciu.

Tabela 7. Referenda fakultatywne w latach 2000–2010

Data głosowania	Problem	Frekwencja w %	Głosy na tak	Głosy na tak w %	Głosy na nie	Głosy na nie w %
1	2	3	4	5	6	7
21.05.2000	Aprobata dla porozumień sektorowych między Szwajcarią i członkami Unii Europejskiej	48,30	1 497 093	67,19	730 980	32,81
26.11.2000	Przepisy prawne dotyczące pracowników na poziomie federalnym	41,53	1 253 995	66,83	622 381	33,17
10.06.2001	Zmiana dotycząca armii i szkoleń wojskowych	42,50	1 001 300	51,14	956 496	48,86
10.06.2001	Zmiana dotycząca armii i sił zbrojnych	42,52	1 002 271	50,99	963 336	49,01
2.06.2002	Poprawka dotycząca aborcji	41,81	1 399 545	72,15	540 105	27,85
22.09.2002	Prawo federalne dotyczące sektora energii elektrycznej	44,79	972 770	47,42	1 078 412	52,58

1	2	3	4	5	6	7
24.11.2002	Zmiana prawa federalnego dotycząca obowiązku ubezpieczeń dla bezrobotnych oraz na wypadek bankructwa	47,82	1 234 623	56,09	966 626	43,91
9.02.2003	Udział kantonów w kosztach opieki szpitalnej	28,69	1 028 673	77,36	301 128	22,64
18.05.2003	Prawo federalne dotyczące obrony cywilnej	49,50	1 829 339	80,56	441 498	19,44
18.05.2003	Zmiana prawa federalnego w zakresie administracji wojskowej	49,55	1 718 452	76,04	541 577	23,96
8.02.2004	Zmiana dotycząca prawa zobowiązań	45,42	755 561	35,93	1 347 458	64,07
16.05.2004	Zmiany regulacji wpływające na opodatkowanie małżeństw, rodzin, mieszkań	50,84	821 475	34,12	1 585 910	65,88
16.05.2004	Ubezpieczenia emerytalne (11 poprawka)	50,82	772 773	32,10	1 634 572	67,90
26.09.2004	Odszkodowania za utratę wynagrodzeń w wyniku służby w siłach zbrojnych lub służbach zabezpieczających	53,80	1 417 159	55,45	1 138 580	44,55
28.11.2004	Badania na komórkach embrionów	37,02	1 156 706	66,39	585 530	33,61
5.06.2005	Prawo dotyczące partnerów tej samej płci	56,51	1 559 848	58,04	1 127 520	41,96
5.06.2005	Umowa między Szwajcarią i UE w sprawie postanowień z Schengen i Dubliną	56,63	1 477 260	54,63	1 227 042	45,37
25.09.2005	Porozumienie o swobodnym przepływie osób między UE i Szwajcarią	54,51	1 458 686	55,98	1 147 140	44,02
27.11.2005	Zmiany dotyczące zatrudnienia w przemyśle i handlu (prawo pracy)	42,31	1 026 833	50,56	1 003 900	49,44
24.09.2006	Zmiana w prawie o azylu	48,91	1 598 399	67,75	760 787	32,25
24.09.2006	Traktowanie cudzoziemców	48,91	1 602 134	67,97	755 119	32,03
26.11.2006	Uprawnienia rodziny	45,01	1 480 796	67,98	697 415	32,02

1	2	3	4	5	6	7
26.11.2006	Współpraca z państwami Europy Wschodniej	44,98	1 158 494	53,42	1 010 190	46,58
17.06.2007	Zmiany w ubezpieczeniach dla niepełnosprawnych	36,20	1 039 282	59,09	719 628	40,91
24.02.2008	Poprawa warunków finansowych dotyczących biznesu i aktywności inwestycyjnej	38,62	938 744	50,53	918 990	49,47
30.11.2008	Nowelizacja prawa w sprawie narkotyków	47,14	1 541 928	68,08	722 992	31,92
8.02.2009	Utrzymanie swobodnego wjazdu i podejmowania pracy obywateli UE na terenie Szwajcarii	51,44	1 517 132	59,61	1 027 899	40,39
17.05.2009	Wprowadzenie paszportów biometrycznych	38,77	953 173	50,15	947 493	49,85
7.03.2010	Zmiana systemu emerytalnego	45,75	617 209	27,27	1 646 369	72,73
26.09.2010	Zmiany w przepisach dotyczących zasiłków dla bezrobotnych	–	958 333	53,39	836 683	46,61

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Optional Referendum*, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information&tabname=results&menuname=menu&continent=Europe&countrygeo=1&stategeo=0&citygeo=0&level=1

Na podstawie danych zawartych w tabeli 7 należy stwierdzić, iż w latach 2000–2010 do referendum fakultatywnego odwoływano się 30 razy. W 25 przypadkach proponowane zmiany spotkały się z poparciem, w 5 przypadkach z odmową. Frekwencja wahała się w przedziale 28,69–56,63% ogółu uprawnionych do głosowania.

Zakończenie

Przeprowadzone rozważania dotyczące instytucji inicjatywy ludowej i referendum w Szwajcarii w latach 2000–2010 skłaniają do kilku wniosków.

Po pierwsze, w Szwajcarii stosowanie instytucji demokracji bezpośredniej obejmuje wszystkie szczeble, od władzy lokalnej poczynając na federalnej kończąc.

Służy ona społecznej kontroli władzy przedstawicielskiej. Stanowi także istotny czynnik, który muszą brać pod uwagę rządzący.

Po trzecie, pod głosowanie są poddawane różnorodne problemy o mniejszym i większym ciężarze gatunkowym (głosowania w sprawach zasiłków oraz rozwiązania armii). W praktyce prawie każdy problem może stać się przedmiotem debaty politycznej i głosowania. Wynika to w dużej mierze ze swobody posiadanej przez Szwajcarów, dzięki której każdy problem polityczny może stać się przedmiotem inicjatywy ludowej. Przeszaje być aktualna obawa elit rządzących przed podnoszeniem kwestii, które mogłyby okazać się barierą dla ponownej elekcji, dlatego też przestają się one zachowywać konformistycznie, mając na uwadze następne wybory. Poza tym pewne problemy mogą być podejmowane wbrew przekonaniom elit politycznych. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że inicjatywy ludowe i referenda odbywają się na skalę masową.

Po czwarte, można zaryzykować stwierdzenie, że demokracja bezpośrednia wspiera się w praktyce na wyrażonych preferencjach mniejszości. Nie byłoby to jednak możliwe, gdyby nie istniało przyzwolenie społeczne dla tego typu rozwiązań. Obywatele mają możliwości uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji politycznych. Korzystają z nich w praktyce ci, którzy chcą poświęcić swój czas, uczestnicząc w debatach publicznych i następnie oddając głos. Uczestniczenie w demokracji szwajcarskiej wymaga podejmowania decyzji często w bardzo skomplikowanych sprawach.

Po piąte, w praktyce instytucje inicjatywy ludowej oraz referendum wpływały zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na proces przemian. Dla przykładu z negatywnym oddźwiękiem opinii publicznej spotkały się wyniki głosowania w sprawie budowy minaretów.

Bibliografia

- Citizen's Initiative*, http://www.c2d.ch/synopticsresult.php?insti=26&year=2000-2009&country=1&canton=0&city=0&level=1&res=1&continent=Europe&table=country_information&sublinkname=country_information
- Counter-draft*, http://www.c2d.ch/synopticsresult.php?insti=27&year=2000-2009&country=1&canton=0&city=0&level=1&res=1&continent=Europe&table=country_information&sublinkname=country_information
- Grabowska S., 2009, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kauffman B., Büchi R., Braun N., 2007, *Guidebook to Direct Democracy in Switzerland and Beyond*, Initiative & Referendum Institute Europe, Marburg.

- Kölz A., 1992, *Neuere schweizerische Verfassungsgeschichte. Ihre Grundlinien vom ende der Alten Eidgenossenschaft bis 1848*, Stämpfli Verlag, Bern.
- Konstytucja Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r., 2000, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Mandatory Referendum, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information&tabname=results&menuname=menu&continent=Europe&countrygeo=1&stategeo=0&citygeo=0&level=1
- Marczewska-Rytko M., 2001, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Optional Referendum, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information&tabname=results&menuname=menu&continent=Europe&countrygeo=1&stategeo=0&citygeo=0&level=1
- Sarnecki P., 1989, *Szwajcaria [w:] Systemy polityczne rozwiniętych krajów kapitalistycznych*, red. A. Jamróz, PWN, Warszawa.
- Use of DD in Switzerland, http://www.c2d.ch/inner.php?table=continent&sublinkname=country_information